

STRAHOVI U DJETINJSTVU I ADOLESCENCIJI

Anita Vulić-Prtorić

Filozofski fakultet Zadar, Odsjek za psihologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV br. 2, 23 000 Zadar

Sažetak

U radu su prikazani rezultati istraživanja kojim se pokušala utvrditi pojavnost određenih strahova u djetinjstvu i adolescenciji. Ispitivanjem je obuhvaćen uzorak od 2237 ispitanika, učenika od 5. do 8. razreda osnovne i 1. do 4. razreda srednje škole u sedam gradova Hrvatske. Prezentiran je dio rezultata dobivenih primjenom Skale strahova i anksioznosti za djecu i adolescente SKAD-62 (Vulić-Prtorić, 2002).

Rezultati pokazuju da preko 58% djece i adolescenata doživljava strahove, od toga njih 12% iznimno često. Djevojčice općenito imaju veći broj strahova i strahuju u većoj mjeri od dječaka - omjer je 1.3:1. Djeca i adolescenti u ovom uzorku najviše se boje da se nešto strašno ne dogodi osobama koje vole, boje se smrti i umiranja općenito, brinu zbog vlastite budućnosti i sudbine čovječanstva, a također strahuju i od opasnih osoba koje bi ih mogle ozlijediti.

Djevojčice i dječaci u uzorku osnovnoškolaca statistički se značajno razlikuju s obzirom na sljedeće strahove: strah od vremenskih nepogoda, od smrti, od gubitka dragih osoba, te od bolesti i tjelesne povrede. Među srednjoškolskim dječacima i djevojčicama postoji značajna razlika s obzirom na doživljavanje dvije skupine strahova: straha od gubitka dragih osoba i strahova od neizvjesnosti. U svim slučajevima djevojčice navode značajno veći broj strahova od dječaka.

Ključne riječi: strah, anksioznost, djeca, adolescenti

UVOD

Strahovi i različiti oblici anksioznosti sastavni su dio razvoja svakog djeteta. Procjenjuje se da preko 90% djece u dobi od 2. do 14. godine ima najmanje jedan specifičan strah, a većina ih ima više strahova. Strahovi i anksioznosti, bilo da su dio normalnog razvoja ili su odgovor na specifičnu, prijeteću situaciju, pred-

Napomena: istraživanje je provedeno u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Psihosocijalni aspekti psihopatologije u djetinjstvu i adolescenciji* financiranog od strane Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske pod brojem 0070012.

stavljaju adaptivni odgovor jer upozoravaju dijete da preuzme mjere opreza i pripremi se za brojne izazove s kojima će se morati suočavati kroz odrastanje.

Strah i anksioznost su, kao i većina ostalih psiholoških fenomena u djetinjstvu i adolescenciji, međusobno vrlo isprepleteni i teško ih je razlikovati. Pokazalo se da intenzivni i dugotrajni strahovi u vrijeme adolescencije predstavljaju naj snažniji faktor ranjivosti za anksiozne poremećaje u odrasloj dobi (Poulton, Trainor, Stanton, McGee, Davies i Silva, 1997). Zbog toga se u kliničkoj psihologiji djetinjstva i adolescencije i razvojnoj psihopatologiji strahovi i anksioznosti najčešće istražuju paralelno.

Dječji strahovi se opisuju kao reakcije na percipiranu prijetnju koje uključuju izbjegavanje te prijeteće situacije ili objekta, subjektivni osjećaj nelagode i fiziološke promjene. Za strahove se pretpostavlja da uključuju uglavnom istovjetne reakcije na specifične podražaje poput prirodnih događaja (mrak, grmljavina) ili apstraktne pojmove (rat, osjećaj odbačenosti), dok je anksioznost u većoj mjeri difuzna reakcija na nespecifične podražaje. Ako je opasnost prepoznata i vezana za realne, vanjske objekte, i ako osoba zna čega se boji, onda govorimo o strahu. Međutim, ako je opasnost objektivno nepostojeća i neodređena, ona potiče prvobitna doživljavanja straha od nepoznatog i javlja se osjećaj očekivanja te nepoznate i prijeteće opasnosti. Taj "slobodno plutajući strah" unutarnjeg porijekla, koji nije vezan za određenu situaciju ili objekt, čini anksioznost.

Općenito se upozorava da je strah od specifičnih događaja manje stresan od anksioznosti jer omogućuje osobi da se fokusira na specifični objekt i mobilizira energiju za neku, određenu akciju, npr. za bijeg. To znači da u slučaju straha priroda prijetnje može biti adekvatno procijenjena, dok je kod anksioznosti ta prijetnja uglavnom manje jasna i fluktuirajuća, te stoga predstavlja opasnost za psihološku egzistenciju organizma. Osim toga, u slučaju anksioznosti postoji dominantan osjećaj neugode koji je i vremenski trajniji, dok u slučaju straha neugoda nestaje brzo nakon rješavanja opasne situacije i ne postoji tolika perzistencija napetosti kao u anksioznosti (Epstein, 1972). Tendencija odraslih da ne razlikuju strah i anksioznost kod djece nastaje iz pogrešnih tumačenja djetetovih izjava u stanjima anksioznosti na temelju kojih se zaključuje da se dijete uplašilo nečeg određenog što je njemu jasno i prepoznatljivo.

Do danas su predlagane brojne podjele i klasifikacije dječjih strahova i anksioznosti. Svojevremeno su bile moderne liste strahova i pripadajućih fobija egzotičnog naziva poput npr. straha od mačaka i ailurofobije, straha od mraka i niktofobije, straha od insekata i entomofobije, straha od zmija i ofidofobije, straha od grmljavine i brontofobije, i sl. Kasnije klasifikacije sadržavale su šire kategorije i temeljile su se na analitičkim metodama, na etiološkim podacima ili pak empirijskim postupcima (obrade su se najčešće provodile faktorskom analizom).

Poulton i suradnici (1997) dijele dječje strahove u četiri kategorije s obzirom na njihov sadržaj: *socijalni strahovi*, npr. strah od odgovaranja pred razre-

dom, strah od nepoznatih ljudi, strah od upoznavanja s novim prijateljima, i sl.; *specifični strahovi*: strah od vode, životinja, visina, mraka, grmljavine i oluje; *agorafobični strahovi*: strah od izlaganja situacijama kao što su mostovi, tuneli, avioni, liftovi, autobusi, gužva, samoća, i sl.; *višestruki strahovi* koji obuhvaćaju veći broj naprijed navedenih strahova.

Ollendick (1995) navodi deset najčešćih strahova kod djece: strah da će ga udariti auto, da neće moći disati, od bombe i bombaškog napada, biti zapaljen ili izgorjeti, pasti s nekog visokog mjesta, strah od provalnika, zemljotresa, smrti, slabih ocjena i zmija. Autor je utvrdio da su ovi strahovi konzistentni kroz dob, spol i kulturalnu pripadnost. Faktorskom analizom utvrdio je da se strahovi grupiraju u pet osnovnih kategorija: *strah od neuspjeha i kritiziranja*, *strah od nepoznatog*, *strah od ozljeđivanja i malih životinja*, *strah od opasnosti i smrti*, *strah od medicinskih postupaka*.

U DSM-IV klasifikaciji (1996) strahovi i anksioznosti se opisuju paralelno, tako da se npr. javljanje određenog tipa fobije opisuje u funkciji razvoja, obično ovisno o dominantnim strahovima za tu dob. Navodi se podjela na osam oblika anksioznih poremećaja: panični poremećaj i agorafobija, separacijski anksiozni poremećaj, generalizirani anksiozni poremećaj, opsesivno-kompulzivni poremećaj, posttraumatski stresni poremećaj, akutni stresni poremećaj, socijalna fobija i specifična fobija. Specifične fobije, nadalje, imaju četiri podtipa: *fobije od životinja* (općenito se pojavljuju kod djece), *fobije od prirodnog okoliša* (gromova, visine, vode i sl.), *fobije od krvi, injekcije i ozljede* (uglavnom praćene intenzivnom vazovagusnom reakcijom), *situacijske fobije* (javni prijevoz, tuneli, mostovi, liftovi, letenje, vožnja, zatvoreni prostori i sl.).

U okviru Reissove teorije fobija, strahova i paničnih napada (1991) razlikuju se tri fundamentalna, temeljna straha i veći broj svakodnevnih, uobičajenih strahova. *Temeljni strahovi* su: strah od ozljede i bolesti koji uključuju i strah od smrti, strah od negativne evaluacije koji predstavlja strah od odbačenosti, neprihvatanja i kritiziranja od strane vršnjaka, i anksiozna osjetljivost koja predstavlja strah od straha, tj. zastrašujuću pomisao da bi javljanje straha u određenoj situaciji moglo imati katastrofalne socijalne i tjelesne posljedice. *Svakodnevni, uobičajeni strahovi* su strah od životinja, visina, agorafobičnih situacija, socijalni strahovi i sl. Temeljni strahovi se razlikuju od uobičajenih strahova s obzirom na dva kriterija: 1. temeljni strahovi uključuju one podražaje koji su zastrašujući za većinu ljudi, i 2. uobičajeni strahovi se mogu logički reducirati na temeljne strahove. Tako npr. strah od letenja može biti rezultat zastrašujućih posljedica u slučaju pada aviona i u osnovi predstavljati strah od tjelesne ozljede, može biti rezultat ponižavajuće situacije u koju će osoba biti dovedena zbog povraćanja tijekom leta i predstavljati strah od negativne evaluacije, ali može biti i rezultat straha od paničnog napada u zatvorenom prostoru aviona, odnosno anksiozne osjet-

ljivosti. Reissova teorija predstavlja jedan od prvih sveobuhvatnih pokušaja stvaranja boljih okvira za razumijevanje strahova, fobija i paničnih napada.

Podražajna kategorizacija dječjih strahova uključuje kontekstualni pristup: određeni prijeteci podražaji mogu biti udaljeniji od djeteta (npr. male životinje, medicinske procedure, prirodne nepogode, i sl.), dok su drugi bliski djetetu i sastavni dio svakodnevnog života (osjećaj vlastite nekompetentnosti, percepcija budućnosti, briga za zdravlje). Podražaji se također mogu razlikovati i s obzirom na svoju kompleksnost: npr. grmljavina i mrak su vrlo jasni u svojoj pojavnosti i reakcijama djeteta, dok su medicinske procedure i javni nastupi manje jasni i uglavnom zahtjevniji s obzirom na djetetovu prilagodbu. Neki strahovi i anksioznosti mogu biti više situacijski specifični- npr. strah od određenih životinja, injekcije, tunela i sl. ili pak anksiozni poremećaji koji se javljaju u specifičnim situacijama poput socijalne, separacijske ili ispitne anksioznosti, dok su drugi vrlo općeniti i u svojoj osnovi obuhvaćaju različite oblike strahovanja (poput strahova vezanih za budućnost, tjelesne povrede i sl.). Međutim, iako fokus straha za dva djeteta može biti identičan (npr. strah od pauka), zabrinutost vezana za taj strah može biti potpuno različita: dok se jedno dijete boji ugriza pauka, drugo je uplašeno zbog gadljivosti koju i sama pomisao na dodir pauka ili njegove mreže izaziva. Ili npr. dijete koje pokazuje strah od škole može se bojati odvajanja od sigurnosti doma, dok se drugo dijete s istim strahom može bojati socijalne evaluacije u druženju s vršnjacima. U osnovi prvog straha su simptomi separacijske anksioznosti, a drugog socijalne anksioznosti.

Najčešći prigovor pri pokušajima kategorizacije strahova je da se velik broj različitih strahova svrstava pod istu kategoriju iz koje se ne dobiva informacija o djetetovim dominantnim reakcijama (kognitivnim, tjelesnim, emocionalnim, bihevioralnim) niti o pravoj pozadini straha (Barrios i Hartmann, 1988).

Iako su strahovi i različiti oblici anksioznosti vrlo uobičajeni i sastavni dio razvoja svakog djeteta, događa se da postanu tako intenzivni i dugotrajni da rezultiraju u značajnoj neugodi i uznemirenosti kako djeteta tako i njegove obitelji. Dijete postaje pretjerano zabrinuto, a izlaganje zastrašujućim podražajima, ili pak anticipacija tih podražaja, izaziva fiziološku uznemirenost i izbjegavanje (Ollendick i Ollendick, 1997). U takvim slučajevima postavlja se pitanje da li se uopće radi o prolaznim, dobi i situaciji primjerenim strahovima ili je uputnije govoriti o anksioznim poremećajima i fobijama. Naime, i strahovi i anksioznost se javljaju na kontinuumu od normalnih, uobičajenih strahova i anksioznosti do onih koji po svom trajanju, stupnju neprilagođenosti, opsegu i intenzitetu prerastaju u različite oblike anksioznih poremećaja. Tako intenzivni, pretjerani i dugotrajni strah od nečistih predmeta može prerasti u opsesivno-kompulzivni poremećaj, strah od nepoznatih ljudi i upoznavanja s novim licima u socijalnu fobiju, strah od škole u separacijsku anksioznost, i sl. U razlikovanju normalnih od patoloških oblika strahova i anksioznosti koristi se pet osnovnih kriterija:

1. situacijska primjerenost,
2. intenzitet simptoma,
3. trajanje simptoma,
4. stupanj u kojem simptomi ometaju svakodnevno funkcioniranje,
5. razvojna primjerenost straha ili anksioznosti.

1. *situacijska primjerenost*: svaki strah procjenjuje se s obzirom na kontekst u kojem se javlja i njegovu primjerenost i opravdanost u određenoj situaciji. U tom smislu nije prikladno postavljati dijagnozu anksioznog poremećaja ili fobije kada je strah opravdan - npr. kada se učenik koji ne uči boji škole, nastavnika koji ga može prozvati na satu za koji se nije pripremio i sl.

2. *intenzitet simptoma* se može kretati od blažih simptoma pa sve do paničnog napada. Intenzitet najčešće varira u zavisnosti od stupnja i blizine zastrašujuće situacije (npr. simptomi su najintenzivniji na početku zastrašujuće situacije kada je bijeg otežan - npr. na početku vožnje avionom, a smanjuje se s približavanjem kraju putovanja) ili objekta (npr. strah od psa se pojačava kada dijete ugleda psa, a smanjuje se pri udaljavanju). Međutim, intenzitet straha nije uvijek direktno povezan sa zastrašujućim podražajem (npr. dijete može doživljavati različitu jačinu straha kada se nađe u istom tunelu).

3. *trajanje* simptoma kao dijagnostički pokazatelj određen je kriterijima poput onih u DSM-IV klasifikaciji (1996). U osoba mlađih od 18 godina smatra se da je potrebno da simptomi za dijagnozu *Specifične i Socijalne fobije*, te *Generaliziranog anksioznog poremećaja* traju najmanje 6 mjeseci, za dijagnozu *Separacijskog anksioznog poremećaja* 4 tjedna i sl.

4. *stupanj ometanja* odnosi se na značajnu neugodu ili poteškoće na planu socijalnog, školskog i svakodnevnog funkcioniranja. Budući da su strahovi i anksioznost u djetinjstvu vrlo česti, dijagnoza anksioznog poremećaja i fobija nije utemeljena ako ne postoji značajno ometanje i vidljive smetnje zbog pretjeranog straha. To znači da ako fobija značajno ne ugrožava djetetovo funkcioniranje ili ne uzrokuje značajne smetnje, dijagnoza se ne postavlja.

5. *razvojna primjerenost* Osim podataka o intenzitetu, trajanju i svakodnevnim problemima koje strah i anksioznosti uzrokuju, za pravilan pristup dijagnostici, tretmanu i proučavanju strahova i anksioznosti neophodno je te fenomene promatrati s obzirom na spol i dob djeteta. Anksiozni poremećaj se dijagnosticira u onim slučajevima kada simptomi anksioznosti nisu primjereni dobi djeteta, kada postanu toliko intenzivni da uzrokuju značajnu uznemirenost i zabrinutost, te kada ometaju djetetovo svakodnevno funkcioniranje. Fobije se dijagnosticiraju kada specifične strahove prate izbjegavajuća ponašanja i kada ti strahovi rezultiraju funkcionalnim ili socijalnim teškoćama. Odrasla osoba i adolescenti prepo-

znaju da je strah iracionalan i pretjeran, dok kod djece to ovisi o njihovu kognitivnom razvoju.

Općenito je utvrđeno da se *sadržaj* strahova i anksioznosti mijenja s vremenom kao rezultat djetetovih razvojnih iskustava i povećanih kognitivnih sposobnosti, s fokusom koji se s dobi premješta od konkretnih, vanjskih strahova prema sve više internaliziranoj, apstraktnoj anksioznosti (Tablica 1.).

Uznemirenost koja nastaje nakon glasnih zvukova ili buke uobičajena je kod dojenčadi, ali ona ubrzo s vremenom iščezava. Strahovi od nepoznatih po-

Tablica 1. Dob i dječji strahovi

Prve dvije godine

- separacijski strah (5.-7. mjesec)
- strah od nepoznatih osoba (7.-9. mjesec)
- strah od iznenadnih, jakih zvukova

Strahovi djece predškolske dobi

- strah od životinja
- strah od liječnika
- strah od pljačkaša, otmičara i lopova
- strah od vremenskih nepogoda
- strah od imaginarnih bića
- noćni strahovi i more (2.-8. godina)

Strahovi djece mlade osnovnoškolske dobi

- strah od životinja
- strah od imaginarnih bića
- strah od tjelesnih povreda, bolesti i smrti
- strah od škole
- strah od mraka

Strahovi djece u adolescentskoj dobi

- strah od tjelesnih povreda
- strahovi vezani za tjelesni izgled i osobnu kompetentnost
- strah od medicinskih intervencija
- strah od socijalne neprihvaćenosti
- strah od javnih nastupa
- strah od rata i nasilja

dražaja, visina, separacije od osoba kojima je dijete privrženo i strah od nepoznatih osoba javljaju se u dobi od 6 mjeseci. Strahovi od životinja, likova iz mašte i mraka, uobičajeni su u ranom djetinjstvu i obično nestaju do početka rane adolescencije. S adolescencijom jačaju strahovi koji se odnose na socijalne i interpersonalne situacije. Prema ovom kriteriju strah koji je uobičajen u predškolskoj dobi postaje neadaptivan ako se doživljava u adolescentskoj dobi (Dadds, Barrett i Cobham, 1998). Ako strah nije primjeren određenom razvojnem periodu djeteta (npr. separacijska anksioznost kod trinaestogodišnjeg dječaka ili pak ekscitativna zabrinutost oko financijskih problema obitelji ili upisa na studij kod desetogodišnje djevojčice) potrebno je razmotriti mogućnost postavljanja dijagnoze određenog oblika anksioznog poremećaja (Last i Beidel, 1991). Naravno da je i u tim slučajevima neophodno utvrditi sve aspekte konteksta u kojem se strah javio, tj. situacijsku primjerenost. Npr. pojava simptoma separacijske anksioznosti i pretjerane vezanosti i brige za majku može biti normalna reakcija u šesnaestogodišnje djevojčice koja je doživjela gubitak oca.

S obzirom na broj strahova dosadašnja istraživanja su pokazala da mlađa djeca i djevojčice doživljavaju veći broj strahova od starije djece i dječaka. Poulton i suradnici (1997) su utvrdili da se kod djevojčica s početkom puberteta broj strahova udvostručuje, za razliku od dječaka kod kojih nije zapažena ova promjena. Autori smatraju da proces maturacije vodi i k jačanju internaliziranih problema, što je posebno izraženo u dobi od 13 do 15 godina. Ollendick (1995) je utvrdio da djeca u dobi od 7 do 10 godina imaju mnogo više specifičnih strahova od djece u dobi 11 do 16 godina. Bernstein i Borchardt (1991) navode podatke o prevalenciji specifičnih fobija u epidemiološkim istraživanjima: prevalencija u uzorku djece iznosi 2.4%, u uzorku adolescenata 3.6%, a u uzorku i djece i adolescenata 2.6%.

U ovom istraživanju pokušalo se odgovoriti na pitanja o tome koji strahovi i anksioznosti su dominantni u djece i adolescenata u našoj populaciji, te postoje li pri tome razlike u broju i vrsti strahova koje navode djeca različitog spola i dobi.

METODA

Ispitanici

U ispitivanju je sudjelovalo 2237 ispitanika (1256 djevojčica i 981 dječak), učenika od petog do osmog razreda osnovnih (N=931) i prvog do četvrtog razreda srednjih škola (N=1306) u Zadru, Rijeci, Zagrebu, Požegi, Poreču, Splitu i Šibeniku. Istraživanje je provedeno krajem 2001. i tijekom 2002. godine. a u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Psihosocijalni aspekti psihopatologije u djetinjstvu i adolescenciji*. U ovom radu prezentiran je samo dio rezultata dobivenih

primjenom Skale strahova i anksioznosti za djecu i adolescente SKAD-62 (Vulić-Prtorić, 2002.).

Instrumentarij

Skala strahova i anksioznosti za djecu i adolescente SKAD-62 (Vulić-Prtorić, 2002) konstruirana je na temelju rezultata istraživanja na području anksioznosti, teorijskih opisivanja i tumačenja anksioznosti, postojećih skala, upitnika i strukturiranih intervjua za mjerenje anksioznosti, te opisa anksioznih simptoma, sindroma i poremećaja u DSM-IV klasifikaciji. Skala se sastoji od 62 čestice koje opisuju najčešće strahove, te simptome i sindrome anksioznosti u djetinjstvu i adolescenciji. Skala je konstruirana tako da su simptomi strahovanja i anksioznosti opisani tvrdnjama u skali usklađeni s rezultatima empirijskih i kliničkih istraživanja i uglavnom čine klastere adekvatne kategorijama opisanim u DSM-IV klasifikaciji. Osam subskala u SKAD-62 pokrivaju područje različitih strahova, simptoma i manifestacija anksioznosti: Skala ispitne anksioznosti, Skala separacijske anksioznosti, Skala socijalne anksioznosti, Skala anksiozne osjetljivosti / panični napadi / agorafobija, Skala opsesivno – kompulzivnih simptoma, Skala zabrinutosti, Skala somatizacije, Skala specifičnih strahova i fobija.

Prvih sedam aspekata anksioznosti opisano je u 61 tvrdnji na koje ispitanici odgovaraju tako da bilježe svoje odgovore na pripadajućoj ljestvici od 5 stupnjeva procjenjujući koliko je navedena tvrdnja za njih točna: 1=uopće nije točno, 2=uglavnom nije točno, 3=nisam siguran, 4=uglavnom je točno, 5=da, u potpunosti je točno. Koeficijenti unutrašnje konzistencije (Cronbachovi alfa koeficijenti) za pojedine subskale utvrđeni su na normativnom uzorku djece i adolescenata i kreću se u rasponu od 0.67 do 0.87, a za cijelu skalu SKAD-62 koeficijent unutrašnje konzistencije iznosi 0.95 (Vulić-Prtorić, 2002.).

Specifični strahovi i fobije predstavljaju strahove od jasno vidljivih, ograničenih objekata ili situacija, koje su izuzetno mnogobrojne i raznolike, pa bi ih bilo teško obuhvatiti prihvatljivim brojem čestica u skali. Ovaj problem se uglavnom rješava na način da se na kraju skale anksioznosti postavi pitanje otvorenog tipa o djetetovim strahovima (npr. u SCAS - Spence Children's Anxiety Scale, Spence, 1997). Na taj način ispituju se strahovi i specifične fobije i u skali SKAD-62. Posljednje, 62. pitanje u SKAD-62 je pitanje otvorenog tipa koje se sastoji od 2 dijela: *Postoji li nešto čega se jako bojiš? Napiši što je to: Ako je ispitanik na ovo pitanje odgovorio potvrdno, od njega se traži da odgovori i na sljedeće pitanje: Koliko često osjetiš taj strah? I to tako da prekriži jedan od tri ponuđena odgovora: ponekad, često i skoro uvijek. Odgovor Ponekad donosio je 1 bod, odgovor Često 2 boda, a odgovor Skoro uvijek 3 boda. U ovom radu prezentirana je analiza rezultata dobivenih samo iz ovog posljednjeg, 62. pitanja, tj. informacije o specifičnim strahovima i fobijama kod djece i adolescenata.*

Postupak

Upitnici su primijenjeni grupno u vrijeme održavanja redovite nastave. Upitnike su primijenili školski psiholog i absolvent psihologije, a prema uputama opisanim u priručniku za primjenu SKAD-62 (Vulić-Prtorić, 2002). Prije primjene upitnika svim je ispitanicima pročitana uputa o načinu popunjavanja upitnika. Zadatak ispitanika bio je da nakon što pročitaju svaku tvrdnju zaokruže odgovarajući broj s desne strane ispod odgovora koji su odabrali, a na posljednje pitanje da odgovor upišu u za to predviđen prostor.

REZULTATI I DISKUSIJA

Od ukupno 2237 ispitanika na pitanje *Postoji li nešto čega se jako bojiš?* odgovorilo je potvrdno 1312 ispitanika ili 58,6%. Ispitanici u ovom uzorku su naveli preko 70 strahova različitih po svom sadržaju. Po uzoru na dosadašnja istraživanja na ovom području, radi bolje preglednosti strahovi su svrstani u 11 skupina s obzirom na njihov sadržaj. U Tablici 2. navedene su pojedine skupine strahova, te postotak ispitanika koji navode taj strah.

Tablica 2. Prevalencija pojedinih strahova u djece i adolescenata (N=2237)

STRAHOVI	N	%
Strahovi od neizvjesnosti	245	10.95
• strah za vlastitu budućnost i sudbinu čovječanstva	101	4.5
• strah od neuspjeha u životu	94	4.2
• strah od samoće	50	2.2
Strahovi od bolesti i tjelesne povrede	182	8.14
• strah od teških bolesti (rak, AIDS, leukemija, tumori), sljepoće, virusa	70	3.1
• strah od tjelesne povrede (od tjelesnog kažnjavanja, od si- lovanja, od ozljeda u prometnoj nezgodi, na satu tjelesnog i sl.)	36	1.6
• strah od medicinskih pretraga- vađenja krvi, injekcije i sl.	9	0.4
• strah od nasilja (rat, masakriranje, ubojstva, mučenja, otmice), strašnih snova	67	3.0
Strahovi vezani za školu	174	7.78
• strah od testiranja, ocjenjivanja, ispitivanja, negativne ocjene	72	3.2
• strah od školskog neuspjeha	71	3.1
• strah od određenih predmeta (glazbeni, tjelesni, likovni, strani jezik)	9	0.4
• strah od nastavnika ili profesora	18	0.8
• strah od roditeljskog sastanka	4	0.2

Strah od gubitka dragih osoba	167	7.47
Strah da će se nešto loše dogoditi osobama koje dijete voli (ozljede, bolesti, prometne nesreće, smrti)		
Strah od smrti	141	6.30
Strah od konačnosti života i umiranja		
Strahovi od životinja	130	5.81
• Strah od zmija	47	2.1
• Strah od pauka	20	0.9
• Strah od psa	16	0.7
• Strah od kukaca, vuka, štakora, miša, mačke i dr.	47	2.1
Strahovi od ljudi i imaginarnih bića	88	3.93
• Strah od članova obitelji (mame, tate, bake)	9	0.4
• Strah od nepoznatih osoba	21	0.9
• Strah od opasnih osoba (otmičara, ubojica, provalnika, zlih ljudi, silovatelja, terorista, pedofila, narkomana i alkoholičara)	96	4.3
• Strah od imaginarnih bića (vruga, đavla, duhova, čudovišta, vampira, barbaroga)	37	1.7
	29	1.3
Strah od mraka	60	2.68
Strah od mračnih prostora, ulica, biti kod kuće u mraku		
Strahovi od specifičnih prostora	55	2.46
Strah od tunela, dizala, malih zatvorenih prostora (vlaka, aviona, špilje, pećine, gužve u autobusu), dubine		
Strah od visine	54	2.41
Strahovi od vremenskih nepogoda i jakih zvukova	16	0.72
• Strah od oluje, grmljavine, munje	6	0.3
• Strah od potresa, poplava, požara	6	0.3
• Strah od eksplozivnih naprava, petardi, vatrenog oružja	4	0.2

Iz tablice se može vidjeti da najveću učestalost od 11 grupa strahova imaju oni vezani za budućnost, neizvjesnost i uspjeh u životu. Od ukupno 2237 ispitanika, ovaj strah navelo je više od 10% ispitanika. Slijede strahovi od bolesti, tjelesnih povreda i nasilja, strahovi vezani za događaje u školi i dr. Od pojedinačnih strahova najveći broj ispitanika doživljava strah od gubitka dragih osoba i strah od smrti, što se može činiti neočekivanim za ovu dob, ali je vjerojatno u skladu s kontekstom u kojem djeca u Hrvatskoj danas žive: poslijeratni ekonomski i egzistencijalni problemi, neizvjesnost i nesigurnost svakodnevnog života, i sl.

Prema Reissovoj teoriji fobija, strahova i paničnih napada (1991). strahovi koji su navedeni u prvih pet grupa u prvom dijelu tablice predstavljaju uglavnom fundamentalne, temeljne strahove, a u drugom dijelu tablice su uglavnom speci-

fični strahovi. Temeljne strahove navodi više od 40% ispitanika u ovom uzorku, dok se specifični pojavljuju s prevalencijom od 18%.

U prvoj grupi strahova (Tablica 2.) nalaze se strahovi vezani za vlastitu budućnost i sudbinu čovječanstva, za neuspjeh u budućnosti i strah od samoće. Ovim strahovima zajedničko je čuvstvo neizvjesnosti i nesigurnosti. Tako *strah od budućnosti* ispitanici u ovom uzorku vezuju za razmišljanja o besmislenosti života, o nesreći koja ih očekuje, *da će se svijet i čovječanstvo upropastiti prije nego što ostarim*. Analizom dobivenih rezultata utvrđeno je da se ovaj strah javlja u srednjoškolskoj dobi i to posebice kod djevojčica, i s dobi se uočava njegova sve veća učestalost. *Strah od neuspjeha u životu* vezan je za nezaposlenost, razočaranja, te gubitak poštovanja od strane drugih i ustvari otkriva nesigurnost u vlastitu kompetentnost i sposobnost nošenja s problemima u budućnosti. Najčešće se opisuje kao *strah da ću postati nitko i ništa, da ću razočarati roditelje, da neću dobiti posao, da ću umrijeti a da ništa ne postignem u životu, da će mi život odjednom krenuti nizbrdo, da ni u čemu neću uspjeti i da je sve ovo što radim slučajnost, a da ustvari ništa ne znam*. I ovi strahovi su više izraženi u grupi srednjoškolaca nego osnovnoškolaca. *Strah od samoće* je općenito češći među djevojčicama svih dobnih skupina, a ispitanici ga opisuju kao *strah da ću ostati sam, bez prijatelja; strah da će me prijatelji odbaciti i prestatu voljeti; strah da ću ostarjeti sama bez igdje ikoga; strah da neću imati simpatije*, i sl. U istraživanju Poultona i suradnika (1997) ovaj strah je prisutan kod 3.6% trinaestogodišnjaka i petnaestogodišnjaka.

Strahovi koji u sebi sadrže nesigurnost u vlastitu kompetentnost kao i sumnju u vlastite sposobnosti uspješnog suočavanja s problemima koje život nosi, spadaju u grupu temeljnih strahova prema Reissovoj teoriji strahova, fobija i paničnih napada. Reiss (1991) ih naziva strahovima od negativne evaluacije i opisuje ih kao strah da će se biti odbačen i kritiziran od strane drugih. Koncept neizvjesnosti je centralni pojam nekih teorija anksioznosti koje polaze od pretpostavke da su nesigurnost i neizvjesnost glavni dijelovi anksioznosti koji je najviše razlikuju od ostalih emocija (Strongman, 1995).

Strah od tjelesne povrede i bolesti predstavlja drugi fundamentalni strah u Reissovoj teoriji. U osnovi ovog straha je strah od smrti. Prema rezultatima ovog istraživanja *strah od bolesti* prisutan je u svim dobnim skupinama podjednako kod djevojčica i dječaka. Ispitanici ga opisuju kao strah od tumora, neizlječivih bolesti, virusa, sljepoće i dr. S druge strane *strahovi od tjelesne povrede* karakteristični su u većoj mjeri za srednjoškolsku dob i obuhvaćaju vrlo različite sadržaje: *strah me da se ne ozlijedim na tjelesnom; da se ne ozlijedim na neki strašan način npr. izgubim oko, probodem se i sl., da ne ostanem bez noge; bavim se sportom i bojim se da kad odrastem ne budem u kolicima zbog ozljede koljena; bojim se posjekotina ostrim predmetom; bojim se da ću pasti s motora i ostati invalid; bojim se da ne stradam u prometnoj nesreći*, i sl. Sadržaj strahova vezanih za nasilje mijenja se u funkciji dobi tako da se npr. osnovnoškolci uglavnom

plaše strašnih filmova i snova, i kazne, a osnovnoškolske djevojčice se boje da će ih netko oteti, dok se srednjoškolci boje rata i nasilja među ljudima - ubojstava, mučenja, terorizma, i sl.

Jedna od osnovnih karakteristika strahova vezanih za tjelesni integritet je da se većina njih stvara na posredan način. O posljedicama toga što će se dogoditi u slučaju napada razbojnika, eksplozije bombe i sl. djeca uglavnom spoznaju na temelju onoga što čuju od odraslih ili preko medija, ili pak na temelju onoga što stvori njihova mašta. U tom smislu predodžba o ranjivosti vlastitog tijela se ne stvara na temelju vlastitog iskustva, već na temelju slika koje predstavljaju mješavinu točnih informacija i vlastite mašte (Zlotowicz, 1982). Dobar primjer su prometne nezgode koje predstavljaju neposrednu i stvarnu opasnost za tjelesni integritet djeteta i roditelji se uglavnom trude da taj strah pojačaju kroz stalne opomene, prijetnje i kazne, premda sama djeca ovu opasnost shvaćaju puno kasnije. S druge strane rat podrazumijeva uporabu oružja koje samo po sebi, zbog svoje destruktivne moći, izaziva strah.

Strahovi koji su prisutni podjednako u svim dobnim skupinama i koje djeca najčešće doživljavaju jesu *strahovi vezani za školu*. U ovom istraživanju 7.78% ispitanika doživljava ovaj strah, što je u skladu s rezultatima dobivenim u nekim drugim istraživanjima gdje je prevalencija od 6.2% do 10.2% (Poulton i sur., 1997). Strahovi vezani za školu su situacijski, specifični strahovi koji u sebi uključuju socijalnu evaluaciju (*strah me odgovaranja pred cijelim razredom; bojim se ako nešto ne budem znao da će mi se svi rugati*) i sumnju u vlastitu akademsku kompetentnost (*bojim se da neću uspješno završiti ovaj razred – često su napisali učenici koji imaju vrlo dobar uspjeh; bojim se da se neću uspjati upisati u srednju školu/fakultet*). Ovi strahovi su vrlo česti u djece s dijagnozom *socijalne fobije*: oko 60% socijalno fobične djece navodi situacije vezane za školu kao najneugodnije, izdvajajući posebno neugodnim čak i neobvezno druženje s vršnjacima tijekom odmora (Inderbitzen, Walters i Bukowski, 1997).

Strahovi od gubitka dragih osoba prisutni su u svim dobnim skupinama premda su općenito učestaliji među djevojčicama. Ispitanici opisuju ovaj strah kao *strah da će se nešto dogoditi ljudima koje volim; bojim se da ću doći kući i naći mamu mrtvu; bojim se da ću izgubiti mamu kao što sam izgubila tatu; bojim se da će mi roditelji stradati u prometnoj nesreći; bojim se da će se netko u mojoj obitelji teško razboljeti*.

Strahovi od gubitka dragih osoba sadrže u sebi strah od odvajanja i osjećaj vlastite bespomoćnosti i nezaštićenosti. Od svih pojava u djetetovu životu najveće značenje za njega ima prisutnost ili odsutnost dragih osoba. Te osobe na dijete djeluju umirujuće i pružaju mu sigurnost. Od najranije dobi život djeteta se sastoji od sasvim običnih i svakodnevnih odvajanja (radi posla, putovanja) pa sve do onih dramatičnih i izuzetnih događaja (poput bolesti, rastave roditelja i smrti). Sa sazrijevanjem dijete povećava sposobnosti očuvanja osjećaja sigurnosti u odsut-

nosti roditelja i drugih dragih osoba na način da koristi znakove i zamjene. Tako smanjuje posljedice odvajanja šireći vlastitu zonu sigurnosti, tj. izgrađujući povjerenje prema prostoru u kojem boravi i vremenu između odlaska i povratka. Ali dijete istovremeno postaje osjetljivije na sve ono što bi moglo biti znak udaljavanja onih koje voli. Prostor odsutnosti voljenih osoba ispunjavaju misli koje mogu biti predstavljene i kroz brojne strahove: npr. jedan od najranijih je strah od padanja, tj. gubitka oslonca ili strah da će se izgubiti koji rezultira iz osjećaja usamljenosti i bespomoćnosti zbog napuštenosti (Zlotowicz, 1982).

Djeca najčešće iz razgovora koje vode odrasli, iz onoga što čuju od drugih, a manje iz osobnog iskustva, saznaju da je život bližnjih u stalnoj opasnosti i da je postojanje vrlo krhko. Razgovori o bolestima, prometnim nesrećama, gubicima u djetetu poznatim ili nepoznatim obiteljima, ili pak neke TV emisije, mogu kod djeteta potaći osjećaje nespokojsstva i zabrinutosti za članove obitelji ili druge bliske osobe. Ti strahovi se obično javljaju u situacijama kada te osobe nekamo otputuju, kada kasne, kada se dugo ne javljaju i sl. Međutim, osim ovih konkretnih situacija bliski su i strahovi vezani za smrt roditelja i drugih djetetu dragih osoba. Sukobi među roditeljima, razvod, teški ekonomski problemi u obitelji, mogu probuditi strah od odvajanja i brigu djeteta da će biti napušteno. Neke opomene i kazne su u tom smislu naročito poticajne, npr. kada jedan od roditelja kaže *Dosta mi vas je svih, jednog ću se dana samo pokupiti i otići;* ili *Svima bi nam bolje bilo da me nema;* i sl. Ovakve situacije bude u djetetu puno kontradiktornih emocija - s jedne strane djetetovu ovisnost, a s druge jak osjećaj da su roditelji slabi i ranjivi u svijetu koji ne mogu obuzdati niti kontrolirati ni jedni ni drugi.

Strah od smrti doživljavaju djeca u svim dobnim skupinama, premda je nešto jače izražen u djevojčica 7. i 8. razreda, te dječaka 1. i 2. razreda srednje škole. U analizi ovog straha, koji je po Reissu fundamentalni strah, nameće se jedno osnovno pitanje – koji aspekt smrti djecu ustvari plaši? Ispitanici su ovaj strah opisivali sljedećim riječima: *Bojim se smrti – ponekad razmišljam da to može biti svaki čas i da neću biti spreman;* *Smrt mi je strašna jer kad umremo više se nikad ne probudimo.* Ideja da smrt predstavlja mogućnost prestanka postojanja u sebi nosi i strah od odvajanja i opasnost od gubitka voljenih osoba.

U drugom dijelu Tablice 2. navedeni su strahovi koji su u većoj mjeri specifični i usmjereni na određene situacije ili zastrašujuće podražaje. *Strahovi od životinja* se općenito javljaju rano u djetinjstvu, posebno su česti i uglavnom prolaznog karaktera. Interesantno je napomenuti da kod strahova od životinja podjele ne slijede pravila zoologije, već se iz djetetove perspektive životinje grupiraju prema vrsti opasnosti koju predstavljaju i vrsti straha koji izazivaju: neke životinje grizu (psi, vukovi), neke ubadaju (kukci, pauči), dok neke izazivaju prvenstveno gađenje (štakori, pauči, gliste) (Zlotowicz, 1982). U velikoj mjeri strah ovisi o djetetovim predodžbama i znanjima o životinji koje se boji. Čak i mnogi odrasli osjećaju veliko gađenje od malih životinja poput žaba ili glista i izbjega-

vaju ih dodirivati, a ustvari gađenje predstavlja osjetljivost na njihov izgled koji im daje dojam neugodnog dodira ili strukture. Ovaj dojam, koji je ponekad vrlo snažan, može biti i potpuno netočan - npr. zmije se smatraju ljigavim životinjama, a koža im je ustvari vrlo suha. Osim toga, u osnovi straha od životinja može kod neke djece biti ustvari neki sasvim drugi strah- npr. strah od liječnika (*"Kad te pas ugrize moraš ići liječniku i dobiti injekciju"*).

U klasičnim *strahovima od zmija, paukova i štakora* i pored stvarne opasnosti koju predstavljaju ove životinje i stalne nesigurnosti o postojanju i nepostojanju te opasnosti, gađenje je u vezi s pojmom zamišljenog ili anticipiranog dodira. U osnovi je strah od rana koju te životinje mogu zadati, a koža je prva zaštita organizma – stoga se radi o napadu na tjelesni integritet. Pauk spada u red životinja čiji izgled budi osjećaje neugodnog dodira - to je *"mala životinja koja se može svugdje popeti. Plete mrežu u koju se može zaplesti"*. Zmije i štakori izazivaju istovremeno užas i gađenje jer se mogu uvući svuda, mogu nas otrovati ili zaraziti, dodir s njima je neugodan i odvratn, one mogu svojim ugrizom povrijediti tjelesni integritet, a otrovom ili zarazom mogu prodrijeti duboko u organizam. Za zmije i paukove vezan je i strah od uboda jer većina djece doživljava zmije kao životinje koje bodu, što se povezuje s pojmom otrova, dok je strah od ugriza uglavnom vezan za pse, vukove, tigrove i sl. U ovom istraživanju najčešći je strah od zmija koji se općenito javlja više kod djevojčica i to u svim dobnim skupinama, zatim strah od pauka i psa koji se javljaju tek od 8. razreda nadalje, a zatim slijede strahovi od ostalih životinja.

Strahovi od ljudi i imaginarnih bića uključuju strah od djetetu poznatih i nepoznatih osoba, od osoba koje dijete percipira kao opasne, te imaginarnih bića. U ovom istraživanju strahovi od nepoznatih osoba se uglavnom javljaju do 7. razreda osnovne škole, a nakon toga su vrlo rijetki. Strahovi od opasnih osoba su u većoj mjeri specifični za djevojčice, a u manjoj za dječake. *Strah od nepoznatih osoba* je jedan od strahova koji se javljaju vrlo rano – krajem 1. godine života djeteta. Ovaj strah je univerzalan, može se zapaziti u svim društvenim slojevima i u svim civilizacijama, a prema psihoanalitičarima ne radi se o strahu od nepoznatih osoba, već strahu od odsutnosti poznatih osoba, uglavnom majke (Zlotowicz, 1982).

Nepoznate osobe, *lopovi, ubojice i otmičari* predstavljaju uzročnike nasilne smrti i njihova zlodjela su djeci neiscrpan izvor za stvaranje vlastitih slika o zatrašujućem vanjskom svijetu. Različite scene nasilne smrti ostavljaju snažan dojam kod svakog djeteta i izvor su mnogih noćnih mora i strahovanja. No, još više od lopova, neznanaca i ubojica koji su opasni otpadnici društva, natprirodni svijet vještica, duhova i drugih imaginarnih bića pruža raznovrsne i dojmive slike nasilne smrti. Svijet *imaginarnih bića* ima posebnu moć jer u sebi ujedinjuje ljudske i životinjske osobine kao i snagu prirodnih elemenata u zajedničku razornu moć.

Opisi strahova u kojima su glavni akteri neka imaginarna bića predstavljaju najraznovrsnije oblike napada na tjelesni integritet, razaranje i smrt.

U ovom istraživanju *strah od mraka* je značajno prisutan kod osnovnoškolaca, posebice djevojčica, dok je u srednjoškolaca rijedak, a i tada se javlja samo kod djevojčica. Strah od mraka predstavlja dobar primjer uske povezanosti između zamišljanja odvajanja i uništenja. Ovaj strah javlja se u djece u dobi od dvije godine prilikom uspavljivanja, kada se ustvari radi o strahu od odvajanja i samoće. Pravi strah od mraka javlja se tijekom treće godine, a počevši od pete godine može biti vezan za različite okolnosti - povratak iz škole, podruma, tavane, mračne ulice, i sl. Kod mlađe djece strah od mraka je uvijek povezan s nekim drugim strahom (od lopova, duhova, vukova) a kod starije djece u osnovi je osjećaj nesigurnosti i strah od nepoznatog. Svijet mraka i tame je svijet mnogih bića i pojava koje izazivaju strah - lopova, vukova, imaginarnih bića, ali i grmljavina i nevrjeme po noći dobivaju drugačije značenje.

Strahovi od specifičnih prostora su najčešće u obliku agorafobičnih strahova u osnovi kojih je strah da će se nešto dogoditi, a da će pomoć biti nedostupna ili teže dostupna ili pak u obliku klaustrofobičnih strahova u osnovi kojih je strah od gušenja ili strah od mraka. Ovi strahovi su u velikoj mjeri povezani sa socijalnim kontaktima i socijalnom anksioznošću i stoga se uglavnom javljaju u kasnijoj dobi. Prema rezultatima ovog istraživanja strahovi od specifičnih prostora postaju aktualni tek u srednjoškolskoj dobi. *Strah od visina* ima ponešto obrnut trend u usporedbi sa strahom od mraka - rjeđi je u osnovnoškolaca, a češći u srednjoškolskoj dobi, posebice kod dječaka. U osnovi ovog straha je strah od pada, gubitka oslonca. *Strah od vremenskih nepogoda i jakih zvukova* javlja se rijetko i sporadično, nešto češće kod djevojčica. U osnovi ovih strahova je već ranije opisani strah za tjelesni integritet o kojem djeca uglavnom saznaju od odraslih.

Strahovi koji su uzrokovani specifičnim situacijama kao što su javni prijevoz, tuneli, mostovi, letenje, vožnja, zatvoreni prostori i slično, u svojoj osnovi najčešće imaju strah za tjelesni integritet i o njima djeca uglavnom saznaju posredno, od odraslih ili putem medija. S obzirom na dob pojavljivanja u dosadašnjim istraživanjima se uočava bimodalni raspored s jednim vrhuncem u djetinjstvu, a s drugim u srednjim dvadesetim godinama. Kada su ovi strahovi intenzivni, dugotrajni i pretjerani slični su *paničnom poremećaju s agorafobijom* koji k tome ima i vrlo sličnu etiologiju s obzirom na spol, obiteljsko naslijeđe i dobnu pojavnost (prema DSM-IV, 1996).

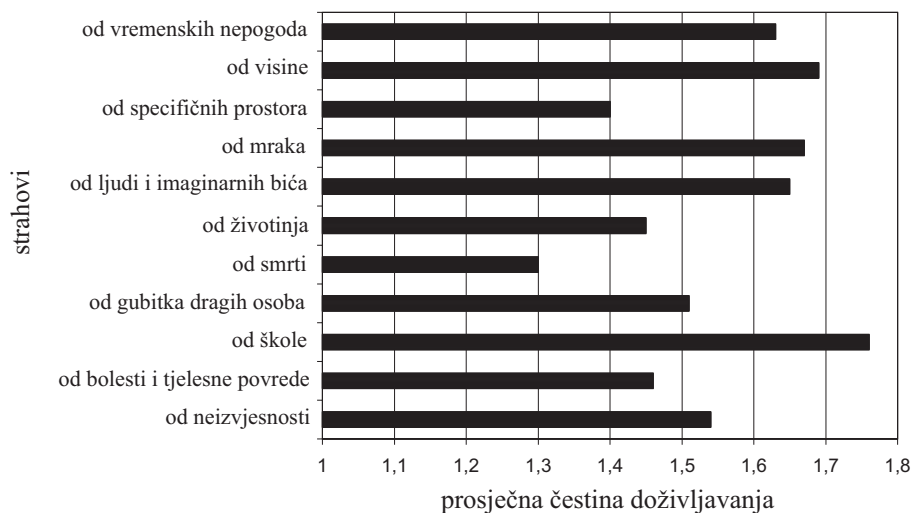
Osim utvrđivanja dominantnih strahova u ispitivanom uzorku, ovim istraživanjem željelo se provjeriti postoji li razlika među pojedinim strahovima s obzirom na prosječnu *čestinu njihova pojavljivanja*. Radi se o rezultatima dobivenim na temelju odgovora na pitanje *Koliko često doživljavaš taj strah?* gdje je odgovor *ponekad* donosio 1 bod, *često* 2 boda, a *skoro uvijek* 3 boda. U ispitiva-

nom uzorku od 1312 ispitanika koji su potvrdno odgovorili na prvo pitanje (*Postoji li nešto čega se jako bojiš?*) njih 11,9% svoje strahove doživljava skoro uvijek, 29,7% često, a 58,3% ponekad. Prema podacima u literaturi 3 do 8% djece doživljava intenzivne i učestale strahove, a u 2 do 4% ti strahovi poprimaju oblik fobije (Bernstein i Borchardt, 1991. Wenar, 2002.). U istraživanju Poultona i suradnika (1997) 13,3% trinaestogodišnjaka i 19,3% petnaestogodišnjaka doživljava jedan ili više strahova koji im uzrokuju značajnu neugodu ili probleme u svakodnevnom funkcioniranju.

S obzirom na čestinu doživljavanja sadržajno različitih strahova uočava se relativno mali raspon u prosječnom rezultatu: od 1,30 za strah od smrti do 1,76 za strah od škole koji je očekivano najučestaliji jer su školska djeca najviše izložena situacijama u kojima se taj strah može javiti. (Slika 1.)

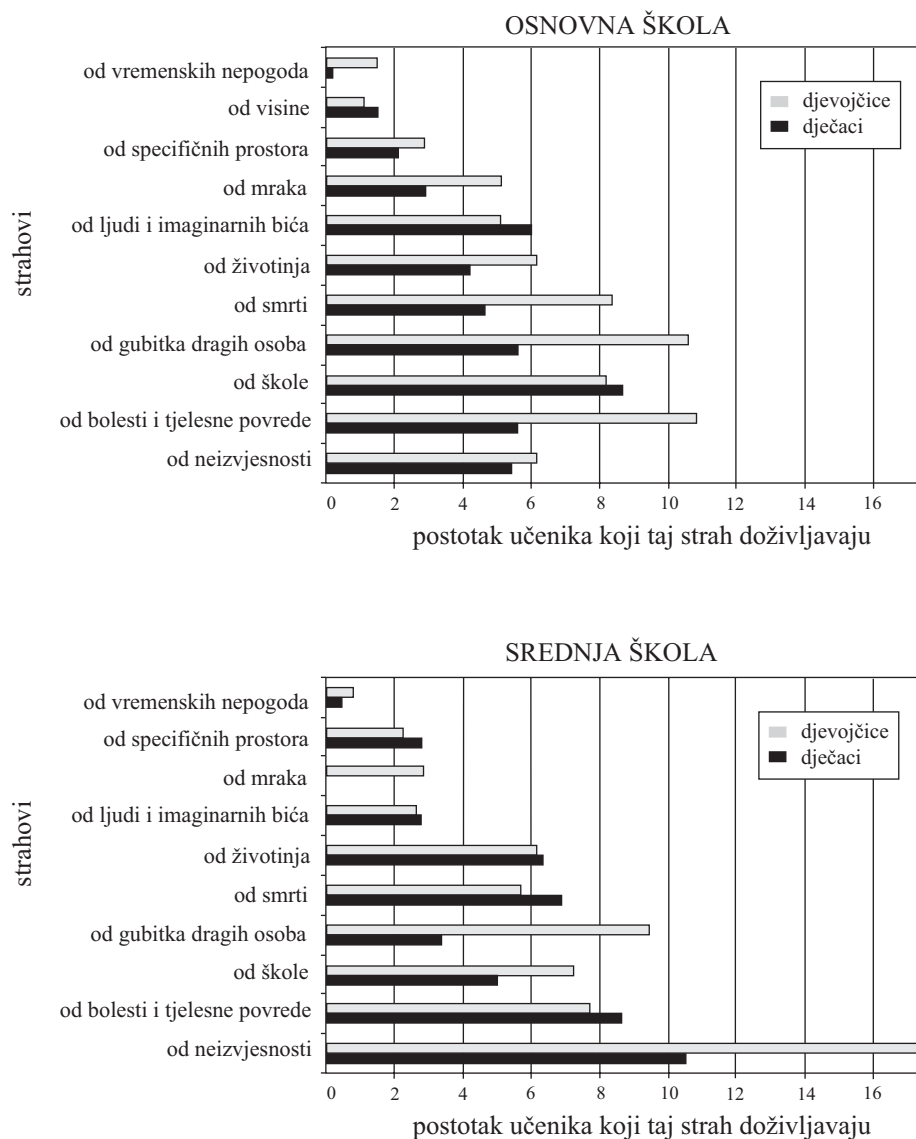
Kao što se iz Slike 1. može vidjeti, čestina javljanja pojedinih strahova je slijedom od najčešćih: strah od škole, strah od prirodnog okoliša (visine, mraka, vremenskih nepogoda, i dr.) strah od ljudi i imaginarnih bića, itd. Istraživanja u uzorcima odraslih ispitanika pokazuju da se najčešće doživljava strah od specifičnih situacija (javni prijevoz, tuneli, mostovi, liftovi, letenje, i sl.), zatim od prirodnog okoliša (grmljavina, visina, voda), od krvi, injekcija i ozljeda, te od životinja (prema DSM-IV, 1996).

U daljnjoj analizi zanimale su nas *razlike u doživljavanju strahova koje navode ispitanici različitog spola i dobi*. Prema rezultatima ovog istraživanja 58,6% djece i adolescenata u dobi od 10 do 18 godina doživljava strahove. Djevojčice

Slika 1. Prosječna čestina doživljavanja sadržajno različitih skupina strahova (raspon od 1 do 3) (N=2237)

općenito strahuju u većoj mjeri od dječaka. Na pitanje *Postoji li nešto čega se jako bojiš?* odgovorilo je potvrdno 65% djevojčica u odnosu na 50,5% dječaka, što predstavlja omjer od 1.3:1. U istraživanju Poultona i suradnika (1997) utvrđen je omjer od 1.2:1 u uzorku trinaestogodišnjaka i 0.6:1 u uzorku petnaestogodišnjaka.

Slika 2. Učestalost pojedinih skupina strahova među osnovnoškolcima (N=931) i srednjoškolcima (N=1306) s obzirom na spol

S obzirom na dob u ovom istraživanju razlika je manje izražena. Na pitanje *Postoji li nešto čega se jako bojiš?* odgovorilo je potvrdno 56,2% ispitanika u uzorku djece osnovnoškolske dobi u odnosu na 60,4% ispitanika srednjoškolaca.

Na Slici 2. prikazana je učestalost pojedinih skupina strahova među dječacima i djevojčicama osnovnoškolske i srednjoškolske dobi.

U uzorku osnovnoškolaca 66% djevojčica i 46.8% dječaka navodi da doživljavaju strahove (omjer 1.4:1). Od onih djevojčica koje su navele da doživljavaju strahove, na prvom mjestu su strahovi od bolesti i tjelesnih povreda, zatim strahovi vezani za gubitak dragih osoba, smrt i tek na 4. mjestu strahovi vezani za školu. Nešto drugačiji poredak s obzirom na učestalost može se vidjeti kod dječaka, gdje se najčešće radi o školskim strahovima, zatim strahovima od ljudi i imaginarnih bića, te strahovima od bolesti, tjelesnih povreda i gubitaka.

S obzirom na učestalost djevojčice i dječaci u uzorku osnovnoškolaca statistički se značajno razlikuju u broju strahova od vremenskih nepogoda ($t=2.293$, $p<.05$), od smrti ($t=2.395$, $p<.02$), od gubitka dragih osoba ($t=2.813$, $p<.01$) i od bolesti i tjelesne povrede ($t=2.938$, $p<.01$). U svim slučajevima djevojčice navode značajno veći broj strahova od dječaka.

Od 54% srednjoškolskih dječaka koji navode svoje strahove njih najviše (10,5%) strahuje za svoju budućnost, sudbinu čovječanstva i nesigurno je u pogledu vlastitog uspjeha u životu. Na drugom mjestu nalaze se strahovi vezani za tjelesne povrede i bolesti, zatim školu, zastrašujuća razmišljanja o konačnosti života i dr. Među djevojčicama također dominiraju strahovi vezani za budućnost (17%) zatim slijedi strah od gubitka dragih osoba, bolesti i tjelesnih povreda, škole, životinja, i dr. Omjer između djevojčica i dječaka je 1.2:1.

U usporedbi s ispitanicima osnovnoškolske dobi koji se značajno razlikuju u broju doživljavanja četiri skupine strahova, među srednjoškolskim dječacima i djevojčicama postoji značajna razlika s obzirom na doživljavanje dvije skupine strahova: straha od gubitka dragih osoba ($t=4.99$, $p<.01$) i strahova od neizvjesnosti ($t=3.513$, $p<.01$). U oba slučaja djevojčice navode značajno veći broj strahova od dječaka.

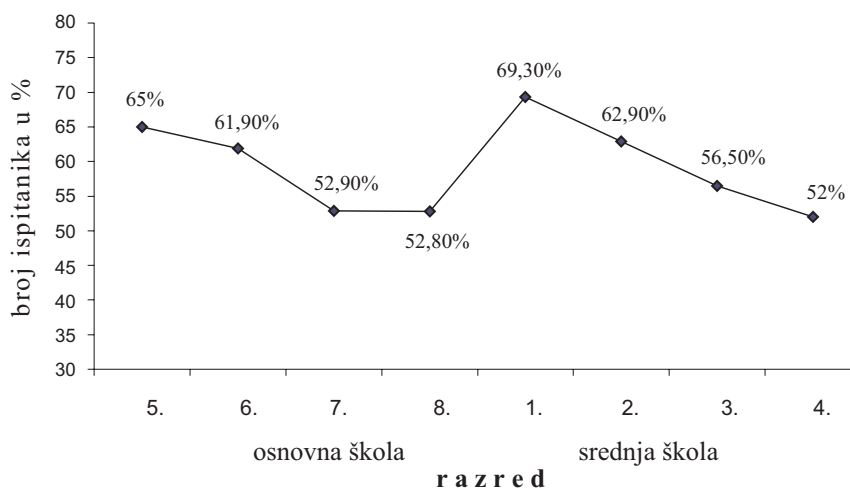
Kvalitativnom analizom uočavaju se određene oscilacije s obzirom na javljanje pojedinih strahova u funkciji dobi i spola. Neki strahovi su prisutni od rane, poput npr. straha od gubitka dragih osoba, straha od mraka i strahova vezanih za školu, dok se neki javljaju kasnije - npr. strahovi vezani za budućnost općenito se javljaju tek krajem osnovne škole i postaju češći u srednjoškolskoj dobi. S druge strane, neki strahovi su prisutni u svim dobnim skupinama poput strahova vezanih za gubitak dragih osoba, strah od smrti općenito i strahovi vezani za školu, dok su neki specifični samo za mlađu dob - npr. strahovi koji se javljaju nakon gledanja strašnih filmova i koji su prisutni samo među osnovnoškolskim djevojčicama. Neki strahovi javljaju se samo među starijim učenicima srednje

škole - strah od dubine među dječacima, a strah od tjelesnih povreda poput silovanja, trudnoće i sl. među djevojčicama.

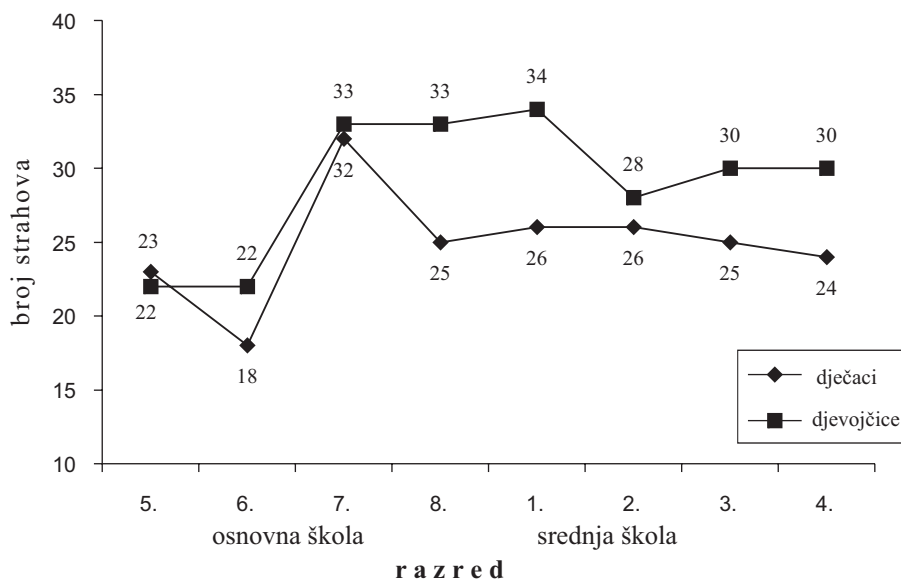
U daljnjoj analizi rezultata zanimalo nas je da li su strahovi općenito učestaliji u određenim razdobljima tijekom djetinjstva i adolescencije. Od ukupno 2237 ispitanika na pitanje *Postoji li nešto čega se jako bojiš?* odgovorilo je potvrdno 1312 ispitanika (58,6%), a ostalih 925 (41,4%) ispitanika je odgovorilo da se ničega ne boji (26,1%), davali su besmislene odgovore (npr. srednjoškolci su pisali da se boje Teletubies a i likova iz crtanih filmova i sl.) (5,1%) ili nisu odgovorili na ovo pitanje (što je prema zadanoj uputi značilo da nemaju strahova) (10,2%). Na Slici 3. rezultati dobiveni analizom odgovora na ovo pitanje prikazani su s obzirom na dob ispitanika.

S obzirom na dobivene rezultate uočavaju se dva perioda tijekom djetinjstva i adolescencije u kojima veći broj ispitanika u ovom uzorku doživljava strahove. Najveći broj ispitanika je u petom razredu osnovne škole i prvom razredu srednje škole, a nakon ovog, za djecu i adolescente očigledno vrlo stresnog razdoblja, broj ispitanika koji izvješćuju o svojim strahovima se smanjuje.

Kako je već ranije naznačeno (Tablica 1.) u funkciji sazrijevanja dolazi i do promjena u broju i sadržaju strahovanja. Zanimalo nas je stoga da li se s dobi broj strahova povećava ili smanjuje i da li su ti rezultati u skladu s podacima u literaturi. Tako je npr. Ollendick (1995) utvrdio da je u dobi od 7 do 9 godina prosječan broj strahova 14,2, a u dobi od 16 do 18 godina 11,6. U nekim drugim istraživa-

Slika 3. Broj ispitanika (u %) koji su potvrdno odgovorili na pitanje *Postoji li nešto čega se jako bojiš?* (N=2237)

Slika 4. Razlike u opsegu, tj. ukupnom broju strahova različitih po svom sadržaju, koje navode djevojčice (N=1256) i dječaci (N=981) u ispitivanom uzorku

njima uočen je veći broj strahova u starijoj adolescentskoj dobi u odnosu na mlađu dob. S obzirom na dobivene rezultate, u ovom istraživanju se ne uočava ovakav trend (Slika 4.).

Na Slici 4. prikazane su razlike u ukupnom broju strahova različitog sadržaja koje su navodili ispitanici različite dobi i spola. Općenito se uočava veći opseg sadržajno različitih strahova u uzorku djevojčica u odnosu na dječake. Statistički značajne razlike u ukupnom broju sadržajno različitih strahova utvrđene su između dječaka i djevojčica u prvom razredu srednje škole ($t=2.902$, $p<.01$), trećem razredu srednje škole ($t=2.384$, $p<.02$) i četvrtog razreda srednje škole ($t=2.375$, $p<.02$). U sva tri slučaja djevojčice navode značajno veći broj sadržajno različitih strahova od dječaka.

ZAKLJUČAK

U praksi svakog psihologa nameće se potreba prepoznavanja specifičnog fokusa strahovanja i razlikovanja između normalnog, razvojno primjerenog oblika straha od klinički značajnog strahovanja zbog kojeg dijete doživljava snažnu neugodu i koji mu otežava svakodnevni život. Rezultati ovog istraživanja u tom smislu mogu poslužiti kao orijentacijski pokazatelji pojavnosti određenih stra-

hova u populaciji djece i adolescenata, ali također i promjena u pojavnosti tih strahova u funkciji dobi i spola. Podatak iz Tablice 2. prema kojem su strahovi vezani za djetetu bliske osobe, razmišljanja o smrti i umiranju i strahovanja za vlastitu budućnost i sudbinu čovječanstva najučestaliji u ispitivanom uzorku, nameće mnoga pitanja o kontekstualnim uzrocima pojavnosti ovog straha. Naime, u većini istraživanja koja su provedena u drugim zemljama ovi strahovi su se nalazili na sredini ili pri dnu rang liste po svojoj učestalosti, ili se na nekim listama uopće ne pojavljuju. Pretpostavka je da život u atmosferi povećane egzistencijalne nesigurnosti i kod djece potiče više pesimističkih razmišljanja i nesigurnosti nego što bi se u toj dobi moglo očekivati.

Razlike koje se uočavaju u strahovanju ispitanika različite dobi i spola također mogu biti korisne smjernice u istraživanjima, ali i kliničkom radu s djecom i adolescentima. Strahovanje je posebno učestalo među ispitanicima u petim razredima osnovne škole i prvim razredima srednje škole, što je moguće povezati sa stresnim djelovanjem prelaska s razredne na predmetnu nastavu i zatim iz osnovne u srednju školu. Nadalje, dok se osnovnoškolski dječaci i djevojčice značajno razlikuju po četiri skupine strahova različitih po svom sadržaju (strahovi od vremenskih nepogoda, od smrti, od gubitka dragih osoba, te od bolesti i tjelesne povrede), u srednjoškolskoj dobi te su razlike manje - utvrđene su za dvije skupine strahova (strah od gubitka dragih osoba i strah od neizvjesnosti). Uvid u Sliku 2. upozorava na promjene u sadržaju strahovanja djevojčica i dječaka u funkciji dobi. To je posebno uočljivo za grupu strahova od neizvjesnosti koji u srednjoškolskoj dobi postaju dominantni strahovi, dok su u osnovnoškolaca bili značajno manje zastupljeni.

Ovo istraživanje je također apostrofiralo jedan konceptualni problem koji općenito više zabrinjava teoretičare nego kliničare: radi se o razlikovanju straha od anksioznosti. Većina strahova koje ispitanici u ovom istraživanju najčešće spominju rezultira pretežno anksioznim reakcijama. Tako intenzivni, dugotrajni i neprimjereni strahovi mogu rezultirati određenim poremećajima: npr. strahovi vezani za djetetu drage osobe mogu prerasti u *separacijski anksiozni poremećaj*, strahovi vezani za budućnost, strah od smrti, zajedno s osobnom nesigurnosti u vlastitu kompetentnost u *generaliziranu anksioznost* i još češće *depresivni poremećaj*, strahovi vezani za školu u *socijalnu anksioznost*, specifični strahovi u različite oblike *specifičnih fobija*, i sl. Većina strahova su razvojno ili situacijski primjerene reakcije koje djeca uglavnom uspješno prevladavaju. Poznavanje njihove pojavnosti kliničaru može značajno pomoći u procjeni i razumijevanju strahova i anksioznosti koji zbog neugode koju dijete trpi, traže punu pažnju i pomoć stručnjaka.

LITERATURA

- Američka psihijatrijska udruga, DSM-IV: *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje* (1996). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Barrios B.A., Hartmann D.P. (1988). Fears and anxieties, u Mash J.E., Terdal L.G.(eds.) *Behavioral Assessment of Childhood Disorders*, New York/London, The Guilford Press, 196-265.
- Bernstein G.A., Borchardt C.M. (1991). Anxiety disorders of childhood and adolescence: a critical review, *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30, 519-532.
- Dadds M.R., Barrett P.M., Cobham V.E. (1998). *Anxiety disorders*, Elsevier Science Ltd.
- Epstein S. (1972). The nature of anxiety with emphasis upon its relationship to expectancy, u Spielberger, C.D. (Ed.) *Anxiety: Current Trends in Theory and Research*, New York, San Francisco, London: Academic Press, 2, 291-337.
- Inderbitzen H.M., Walters K.S., Bukowski A.L. (1997). The role of social anxiety in adolescent peer relations: Differences among sociometric status groups and rejected subgroups, *Journal of Clinical Child Psychology*, 26, 338-348.
- Last C.G., Beidel D.C. (1991). Anxiety, u Lewis M. (Ed.) *Child and Adolescent Psychiatry*, Baltimore:Williams & Wilkins, 281-292.
- Ollendick T.H. (1995). Assessment of anxiety and phobic disorders in children, u Craig K.D. & Dobson K.S. (Eds) *Anxiety and Depression in Adults and Children*, SAGE Publications, 99-125.
- Ollendick T.H., Ollendick D.G. (1997). General worry and anxiety in children, *Psychotherapy in Practice*, 3, 89-102.
- Poulton R., Trainor P., Stanton W., McGee R., Davies S., Silva P. (1997). The (in)stability of adolescent fears, *Behavior Research and Therapy*, 35, 159-163.
- Reiss S. (1991). Expectancy theory of fear, anxiety and panic, *Clinical Psychology Review*, 11, 141-153.
- Spence S.H. (1997) Structure of anxiety symptoms among children: A confirmatory factor- analytic study, *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 280-297.
- Strongman K.T.(1995). Theories of anxiety, *New Zealand Journal of Psychology*, 24, 4-10.
- Vulić-Prtorić A. (2002). Priručnik za Skalu strahova i anksioznosti za djecu i adolescente SKAD-62, neobjavljeni rukopis
- Wenar C. (2002). *Psihopatologija i psihijatrija: od dojenačke dobi do adolescencije*, Jastrebarsko: Naklada Slap
- Zlotowicz M. (1982). *Strahovi kod djece*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

FEARS IN CHILDHOOD AND ADOLESCENCE

Summary

This article presents data from the examination of phenomenology of fears in childhood and adolescence. Data were obtained from 2237 children and adolescents from primary school grades fifth to eighth, and secondary school grades from first to fourth. All participants were in regular education programs in seven cities in Croatia. This study presents data on the administration of the Fear and Anxiety Scale for Children and Adolescents SKAD-62 (Vulić-Prtorić, 2002.)

Results indicated that 58% of children and adolescents in this sample experienced fears and 12% of that number experienced their fears very often. Girls reported more fears than boys - ratio was 1.3:1. Children and adolescents in this sample are most frightened that something bad would happen to their parents, they are frightened of death, concerned about the future and fearful of dangerous people that could physically harm them.

According to gender differences, it was noted that primary school girls were more likely than boys to report significantly higher numbers of the four fears: fear of storms and noise, fear of death, fear that something bad would happen to their parents, fear of illness and bodily injury. Secondary school girls were significantly more likely than boys to report high numbers of two fears: fear that something bad would happen to their parents and fear of uncertainty.

Key words: fear, anxiety, children, adolescents

Primljeno: 7. 10. 2002.